

(Əvvəli ötən sayımızda)

Ən yüksək səviyyədə verilən bu göstərişdən sonra Azərbaycan rəhbərliyi, sərəncamında olan qüvvələri filmin çəkilməsi üçün səfərbər etdi. Çəkilişlərlə bağlı işlər Azərbaycan K (b) P MK-nın birinci katibi M.C.Bağirov və ideologiya üzrə katib Q.Məmmədov səviyyəsində nəzarət olunurdu. 1944-cü ilin əvvəllərində başlanan hazırlıq işləri prosesində bəstəkar kimi dəvət olunan Niyazi əsərin yeni musiqi redaksiyasını tamamladı, S.Rəhman ssenarinin son variantı üzərində işini başa vurdu. Ssenarinin oxunuşu və müzakirəsi 1943-cü il mayın 11-də Bakı kinostudiyasının direktoru yanındakı Bədii Şurada oldu. Şura üzvlərindən başqa S.Vurğun, M.Rəfil, A.Bənzərov, R.Təhmasib, A.Quliyev, Q.Braginski, D.Feldman, X.Əmirzadə, Q.Salamzadə, Ş.Seyxov, M.Dadaşov S.Bədəlov, H.İsmayilov, İ.Qasimov və başqalarının iştirak etdiyi bu yığıncaqda studiyanın direktoru R.Rza bəzi nöqsanlara baxmayaraq, ssenarinin çəkilişə yararlı olduğunu qeyd etdi. Əvvəlcə quruluşçu rejissor kimi A.Quliyev, A.İsgəndərov, Q.Braginskiyin namizədləri nəzərdən keçirilsə də, 1943-cü il oktyabrın 21-də R.Rza yaradıcı qrupun R.Təhmasib, M.Ləşşenko, Ə.Atakişiyev, M.Dadaşov, Niyazidən ibarət tərkibini təsdiq etdi. Bədii Şura dekabrın 1-də filmin rejissor ssenarisini təsdiqləyib Moskvaya göndərdi və ekran əsəri 1944-cü il martın 22-də SSRİ XKS yanında Kinematografiya işləri Komitəsinin sədri N.Bolşakov tərəfindən təsdiqlənəndən sonra istehsalata buraxıldı.

Komitənin rəyində göstərilirdi ki, "Arşın mal alan" filmi Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyovun Şərqi ölkələrində çox böyük şöhrətə malik, 26 dilə tərcümə olunmuş məşhur musiqili komediyasıdır". Dərin, milli kökləri ilə birlikdə canlılığına və şüxluğuna görə, Rossininin əsərini xatırladan yüngül, zərif musiqi, sürətlə inkişaf edən şən süjet, poeziya və xalq yumoru ilə dolğun obrazlar – bütün bunlar komediyanı Azərbaycan musiqi sənətinin gözəl nümunəsi səviyyəsinə qaldırır". Rəydə komitənin göstərişi ilə rejissor ssenarisində bir sıra süjet ixtisarlardan ibarət, mətnin yenidən tərcümə olunduğu, əsərin ədəbi qiymətinin xeyli artdığı, filmin dekorativ kompleksinin sadələşdirildiyi, səbəbindən İttifaq ekranı üçün maraqlı olacağını nəzərə alıb, iki variantda – Azərbaycan və rus dillərində – çəkilməsinin vacibliyi qeyd olunurdu.

Respublika rəhbərliyinin hərtərəfli qayğısı və köməyi, Ü.Hacıbəyovun yardımı nəticəsində R.Təhmasib və N.Ləşşenko gözəl yaradıcı qrup yaratdı. Filmin baş operatoru Ə.Atakişiyev, quruluşçu opera-

toru M.Dadaşov, musiqi redaktoru Niyazi, quruluşçu rəssamı Y.Şvets, səs operatoru A.Kərimov, rejissor İ.Əfəndiyev, rəssamı A.Qumriyev, geyim rəssamı İ.Axundov, rejissor assistentləri Z.Kazımova, Ə.Məlikov, N.Rusanova, operator assistenti K.Həsənov, montaj assistenti A.Strijova, direktorları D.Yevdayev, T.Hüseynov idi. 1944-cü il iyunun 7-də təsdiqlənmiş rol bölgüsünə görə, əsas rollara gənc və istedadlı müğənni Rəşid Behbudov - (Əsgər) və aktrisa Leyla Cavanşirova - Bədirbəyli - (Gülçöhrə) dəvət olunmuşdular, digər obrazları Ə.Hüseynzadə (Sultan bəy), L.Abdullayev (Vəli), M.Kələntərli (Cahan), İ. Əfəndiyev (Süleyman), R.Mustafayeva (Asya), F.Mehrəliyeva (Telli), M.Əliyev (Məşədi İbad) ifa edirdilər. Ə.Atakişiyev eyni zamanda filmin geyim və dekor eskizlərini verərək, əsərdə milli koloritin saxlanmasına böyük zəhmət sərf etdi.

Baş rolların ifaçılarının seçilməsi çətin bir prosesə çevrildi. Onlar yalnız Ü.Hacıbəyov dəvət olunmuş namizədləri bəyənəndən sonra sınaq çəkilişlərinə buraxılırdılar. Gülçöhrə obrazına çəkilmək istəyən 50 qız arasından Üzeyir bəy L.Cavanşirovanı seçdi. Əsgər roluna dəvət olunan namizədlərdən isə heç biri onun xoşuna gəlməmişdi. Həmin ərəfədə Ermənistan Dövlət Caz Orkestrinin tərkibində Bakıya gəlmiş Rəşid Behbudovun konsertdəki ifasını eşidən rejissor R.Təhmasib Ü.Hacıbəyova gənc müğənnini dinləməyi məsləhət gördü.

Növbəti konsertdə R.Behbudova qulaq asan bəstəkar onu sınaqdan keçirmədən rola təsdiq etməyə razılaşdı. O illərdə R.Behbudov səhnədəki bütün çıxışlarına "Arşın mal alan" operettasından bir neçə ariyanı ifa etməklə başlayırdı. Onun atası, Ü.Hacıbəyovun yaxşı tanıdığı Məcid Behbudov cavanlıq illərində arşınmalçılıq etmişdi, güman ki, Üzeyir bəy əsərdə məhz M.Behbudovun prototipini yaratmışdı.

Filmin çəkilişləri 1944-cü ilin ortalarında başladı. İşlərin gedişini daim diqqət mərkəzində saxlayan Azərbaycan K(b)P MK filmin maddi təminatını, çətinliklə də olsa, ödəyə bildi. Çəkiliş prosesində istifadə olunan əşyalar butafor deyildi, muzeylərdən götürülmüşdü. Hətta qızıl, bəzək və ev əşyaları xüsusi elanlarla çəkiliş müddətinə əhalidən əldə edilirdi. Rejissor R.Təhmasibin ssenaridə hadisələrin baş verdiyi dövrü və mühiti gözəl bilməsi, baş operator Ə.Atakişiyev və operator M.Dadaşovun milli koloriti ustalıqla lentə köçürmələri, aktyorların gözəl oyunu bitkin ekran əsərinin yaranacağından xəbər verirdi.

Bununla belə, R.Behbudovun Bakıda, üstəlik, "Arşın mal alan" filmində baş rola çəkilməsini Ermənistanda böyük qısqançılıqla qarşıladılar. Caz Orkestrinin, hətta Ermənistan Respublikasının rəhbərliyi Bakı kinostudiyasına, Azərbaycan K(b)P MK-ya teleqramlar vurur, R.Behbudovu dövlət tədbirində iştirak etmək üçün İrəvana çağırır, orkestrin bir çox xarici ölkələrə dəvət almasını vurğulayı, onu şirnikləndirməyə çalışırdılar. M.C.Bağirov Stalinin göstərişinə yüksək səviyyədə əməl etmək məqsədi ilə R.Behbudovun Bakıda qalması üçün tədbirlər gördü, hətta onun mənzillə təmin olunması barədə göstəriş verdi. Beləliklə, filmin çəkilib başa çatdırılması yolundakı sonuncu maneə də aradan qaldırıldı.

Yaradıcı qrup, ilk növbədə rejissorlar R.Təhmasib və N.Ləşşenko musiqili komediyanın əslinin bütün gözəlliklərini saxlamaqla yanaşı, musiqi ilə süslənmiş nikbinliyi qorumağa, parlaq ekran əsəri yaratmağa nail oldular. Filmin uğuru gözəl quruluş və aktyor oyunu ilə yanaşı, müəlliflərin ilkin mənbəyə qayğıkeş münasibətindən, mövzunu bacarıqla kino dilinə çevirmələrindən qaynaqlanırdı. Hər cür sünillikdən və artıq cizgilərdən uzaq olan obrazlar ekranda realist, canlı və bitkin alınmış, tamaşaçı qəlbinə asanlıqla yol tapmışdı.

Filmin çəkilişi, montajı və səsləndirilməsi 1945-ci ilin ortalarına yaxın başa çatdı. M.C.Bağirovun başçılığı ilə respublika rəhbərliyi filmi qəbul edəndən sonra rus dilində olan variantını SSRİ Dövlət Kinematografiya Komitəsinə və İ.Stalinə göstərmək üçün Moskvaya göndərdilər. Kinematografiya Komitəsi filmi ehtiyatla qarşılasa da, Stalin lentə bir neçə dəfə baxandan sonra yaradıcı heyətin mükafata təqdim edilməsi haqqında göstəriş verdi. Beləliklə, Ü.Hacıbəyov, R.Təhmasib, R.Behbudov, L.Cavanşirova, M.Kələntərli, L.Abdullayev, Ə.Hüseynzadə və Ə.Atakişiyev o dövrün ən nüfuzlu Stalin (Dövlət) mükafatına layiq görüldü.

Respublika rəhbərliyinin, Azərbaycan mədəniyyətinin və milli kinomuzun nüfuzunu artıran "Arşın mal alan" filminin Azərbaycan və rus dillərində səsləndirilmiş variantları qısa müddət ərzində ekranlara buraxıldı və dərhal böyük şöhrət qazandı. Mühəribə bəlasından yenidən qurtulmuş adamlar həyat eşqi ilə çağlayan filmə dönə-dönə tamaşa edir, əsl mənəvi qida alırdılar. Hətta çəkilişdən 10 il sonra belə, film populyarlığını itirmədi. Bunun nəticəsi idi ki, 1955-ci il avqustun 18-də Bakı kinostudiyasının direktoru Z.Səfərovun SSRİ Dövlət Kinematografiya Komitəsi Bədii filmlərin istehsalı İdarəsinə göndərdiyi məktubda filmin yenidən dublyaj edilməsi ehtiyacının yarandığı, cavab məktubunda isə "Arşın mal alan"ın 1955-ci ildə planda nəzərdə tutulmuş 18 filmin hesabına ikinci dəfə dublyajına icazə verilməsinin mümkünlüyü bildirilirdi. Bununla yanaşı, respublika mədəniyyət naziri M.Qurbanov SSRİ mədəniyyət nazirinin müavini S.Kaftanova yazdığı 30 may 1955-ci il tarixli məktubunda göstərirdi ki, filmin Azərbaycan variantının surətləri həddən artıq nümayiş etdirildiyindən, yararsız vəziyyətə düşüb. Nazir yeni surətlərin dublyajı məqsədi ilə Moskvada saxlanan ilkin materialları və Azərbaycan kinoprokat kontoru üçün filmin rus dilindəki variantının 14 surətini göndərməyi xahiş edirdi.

"Arşın mal alan" nəinki SSRİ məkanında, hətta dünyanın əksər ölkələrində nümayiş etdirildi, 80-dən artıq dilə dublyaj olundu. Bu, Azərbaycan mədəniyyətinin böyük qələbəsi idi. Təkcə 1945-ci ildə filmə 16,27 mln. tamaşaçı baxdı, prokat liderləri arasında 8-ci yeri tutdu. 136 ölkədə nümayiş etdirilmiş, 86 dilə çevrilmiş "Arşın mal alan" lenti dünya kinosunun 100 illiyi münasibətilə hazırlanmış "Qızıl siyahı"ya daxil edilib. Respublika Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi 2006-cı ildə filmin Moskvaya Film Fondundakı nüsxəsini ölkəmizə gətirib, Azərbaycan dilində bərpa edərək, əsərin 60 illik yubileyi münasibətilə ta-tamaşaçılara təqdim edib. Uzun illər ekranlardan düşməyən, dünya ölkələrində mədəniyyətimizin rəmzi kimi qəbul olunan "Arşın mal alan" XX yüzillikdə yaranmış sanballı sənət incilərindən biri kimi, XXI yüzillikdə də öz dəyərini itirməyəcək.

Azərbaycan kinosu bu ölməz sənət incisinə 20 il sonra – 1965-ci ildə, Ü.Hacıbəyovun anadan olmasının 80 illiyilə əlaqədar yenidən müraciət etdi. Lakin bu rəngli və geniş ekranlı variant kino sənətinin klassik əsərləri arasında sanballı yer tutmuş 1945-ci ilin "Arşın mal alan"ı səviyyəsinə yüksələ bilmədi.

Ümumiyyətlə, dünya kinosunda dəfələrlə ekranlaşdırılmış əsərlər çoxdur. Amma "Arşın mal alan" musiqili komediyası ona görə fenomen sayılır ki, Şərqi mədəniyyətinin bitkin nümunələrindən biri kimi, Qərbi ölkələrinin, ABŞ-ın diqqətini çəkib, 5 dəfə ekranlaşdırılmasından əlavə, çəkilişinə dəfələrlə cəhdlər göstərilib. Rus kino sənayeçisi A.Xanjonkovun Yalta studiyası, Fransanın dünya şöhrətli "Pate" firması, Türkiyə kinematografçıları əsəri lentə almaq üçün addımlar atmış, erməni işbazları hələ Ü.Hacıbəyovun sağlığında komediyasını həyasızcasına "özəlləşdirmək istəmişdilər". "Arşın mal alan" isə Ü.Hacıbəyovun dühası və öz bənzərsizliyi nəticəsində təkcə Azərbaycan mədəniyyətinin deyil, bütövlükdə dünya mədəniyyətinin incilərindən olub. Bu gün də teatrların səhnələrində musiqili komediyaya yeni quruluşlar verilir. Gələcəkdə ölməz əsərin yeni ekran variantlarının çəkilməyi də istisna deyil.

N.ƏBDÜLRƏHMANLI

"Arşın mal alan"ın tarixçəsi:

Arxiv

sənədləri nə deyir?